

RÉGI VONZAT VÉNEBB VONZAT?

HORVÁTH LÁSZLÓ

1. Témaválasztás és szemlélet

Ha a laikus olyan nyelvtörténeti alakra bukkan, amely egy már nem szokásos formának, grammatikai megoldásnak a képviselője, de felismeri benne egy mai alaknak vagy szerkesztésmódnak a megfelelőjét, akkor többnyire arra gondol, hogy a régi adatlású, de a későbbiekben kiháló vagy háttérbe szoruló változat a keletkezését tekintve megelőzte ma is eleven társát. Ez a gondolat olykor a szakembert is megkísérti, pedig nyilvánvalóan nem szükségszerű, hogy a variánsok diakrón küzdelméből az kerüljön ki győztesként, amelyik későbbi keletkezésű.

Ilyenféle töprengésre készítetett például az ELTE 2008-as forráskutatási, forráskiadási és tudománytörténeti konferenciájának nézőjeként Hegedűs Attila előadása a 15–16. századi misszilisekben használt és a mai igevonzatoknak az összevetéséről (Hegedűs 2009); ebben a konkrét esetek bemutatása mellett általános tendenciákat is igyekezett megállapítani. A program csúszása miatt akkor nem volt módom arra, hogy hozzászólásban fejtssem ki aggályaimat. Ezt részben nem is bántam, mivel beláttam, hogy mondanom egyébként sem fért volna bele a hozzászólásokra szánt időkeretbe. Úgy döntöttem tehát, hogy megvárom a konferencia anyagának megjelentetését, és külön cikkben szólok hozzá az előadás írásbeli változatához. A kötetet a következő évben adták ki, de másféle kutatási témák és feladatok miatt folyton halogattam a reagálást. Hozzászólási szándékomban azonban megerősített az, hogy 2012-ben megjelent Hegedűs Attilának A vonzatosság a magyar nyelvjárásokban című könyve (Hegedűs 2012), és ebben a szerző a korábbi előadásában elhangzottakra is épít. Úgy vélem, a mostani szegedi nyelvtörténeti konferencia megfelelő alkalom az én hibámból megkésett, de reményem szerint érvényességét nem veszett reflektálásra.

Előadásával Hegedűs arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a misszilisek – az értelmi szerző, diktáló („fej”) és a tényleges leíró („kéz”) viszonyának gyakori tisztázatlansága, sőt tisztázhatatlansága miatt – elsősorban a felsőbb nyelvi szinteknek, a mondat- és szövegszerkesztésnek a vizsgálatára alkalmasak. Ebben az állításban kétségtelenül van igazság, részletes mérlegelésébe azonban nem kívánok belebocsátkozni. Ehelyett annak az elemzésnek a módszereit és eredményeit szeretném értékelni, amelyet Hegedűs a tételének szemléltetésére bemutatott. – A mondat- és szövegszerkesztés köréből a vonzatok változását vette szemügyre. „Ahogy [...] a nyelvben minden változik, úgy a vonzatok s ez által a mondatstruktúrák is változnak” – írja Hegedűs (2009: 92), rámutatva, hogy efféle módosulások napjainkban is nyomon követhetők (vö. pl. Zimányi 2006). Aból a középkori levélgyűjteményből, amelyet Papp Lajossal közösen szerkesztett (KLev.), összegyűjtötte azokat az igei szerkezeteket, amelyekben a vonzat eltér a ma szokásostól. Meglehetősen sok ilyen különbséget talált, nem úgy, mint annak idején Forgács Tamás a valenciaelmélet nyelvtörténeti hasznosíthatóságát demonstráló értekezésében (1996), amely egy bibliafordítást vett nagytitka alá. Hegedűs Attila úgy gondolja, hogy

a misszilisek és a mai nyelvhasználat között tapasztalt eltérések alapján „a nyelvi változás okaira adódó következtetések vonhatók le” (2009: 93).

Ez az elképzelés kétségtelenül ígéretes, reálisnak is tűnik. Hogy mégsem vezet hiteles eredményekre, annak szemléleti és módszertani okai vannak. A következőkben ezeket tárom fel.

Vonzatszempléje elé bocsátva Hegedűs Attila fontos szemléleti-módszertani megjegyzést tesz (2009: 93): leszögezi, hogy – ellentétben az egyetemi nyelvtörténeti tankönyvben alkalmazott differenciálással (Horváth 2003: 461) – a szerkezetek bemutatásában nem tesz különbséget vonzatváltakozás és vonzatváltozás között. Úgy tűnik, hogy a misszilisekbeli és a mai vonzatok eltéréseit valóban ebben a szellemben értékelte. Ezt sugallja a jelölésmód is, hiszen adatainak idézését mindenütt „misszilisekbeli szerkezet → mai szerkezet” típusú képlettel vezeti be. Ennél is lényegesebb azonban az, hogy elemzései és összefoglaló következtetései is arra vallanak, hogy a misszilisekbeli vonzatokat nem egyszerűen régieknek tartja, hanem keletkezésüket tekintve elsődlegeseknek is a mai nyelvhasználatból ismertekhez képest.

Az adatsort hallva és látva már eleve erősen kételkedtem abban, hogy a régi vonzat mindig egyben „vénebb” vonzat is. Saját elképzeléssel szemben is munkált bennem a kisördög: az elvi kétségek ellenére a konkrét, bemutatott esetekben Hegedűsnek akár igaza is lehet(ne). Előadásomban úgy teszem mérlegre az ő adatait és megállapításait, hogy szembesítem őket Simonyi Zsigmond (1888–1892), Hadrovics László (1992, 1995), Forgács Tamás (1996) és mások vonzattörténet-kutatási eredményeivel (köztük a magaméival is: Horváth 2003, 2008), a Magyar nyelvtörténeti szótár és az Erdélyi magyar szótörténeti tár adataival, továbbá a Magyar nemzeti szövegtárnak és annak a középmagyar korpusznak a vallomásával, amely percek és levelek anyagát felölelve az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor és Nyelvtörténeti Osztályán készül Dömötör Adrienne vezetésével (Történeti magánéleti korpusz = TMK., OTKA-szám: 81189; kutatásomat ez a projektum támogatta). Néhány esetben felhasználom a Magyar generatív történeti mondatban (É. Kiss szerk. 2014) munkálataival kapcsolatban létrehozott, szintén a Nyelvtudományi Intézetben épülő ómagyar korpuszt is (= ÓmK.). – A példák megadásakor a kódexadatokat nem másodkézből, azaz nem feltétlenül az őket közlő szakirodalmi tétel írásmódjának megfelelően idézem, hanem a betűhű kiadásokban visszakeresve, azokhoz igazodva.

A Hegedűs-tanulmánynak nem a vonzatok relatív kronológiája az egyetlen bírálható eleme. Baj van a bővítmények kötöttség szerinti osztályozásával is. Az ezzel kapcsolatos fejtegetéseimben saját kutatásaim mellett elsősorban H. Molnár Ilona (1969) és Komlós András (1992) gondolatai, valamint Forgács Tamásnak a német szakirodalom eredményeit is meghonosító vizsgálatai (1996, 1999) voltak segítségemre.

2. Hegedűs Attila csoportjai és elemzésük

Hegedűs Attila a gyűjteményének anyagát három csoportba rendezve mutatja be: 1. Eltolódás a kötelező és fakultatív vonzatokban (2009: 93–94); 2. Eltolódás a szabad határozók körében (94–96); 3. Kiindulás a vonzatkeret jelentéséből (96–97). Az 1. és a 3. csoporton belül alcsoportokat is felvesz.

Az 1a. alcsoportnak ilyen címkét ad: „a régens alakja megmarad, a vonzatstruktúra változik”. Ez ellen elvi kifogás természetesen nem lehet, hiszen a *vonzatváltozás* terminus éppen ezt jelenti. Az ide sorolt konkrét esetek egy részével azonban baj van, a régi vonzatok közül ugyanis nem mindegyik „vénebb”, azaz eredetibb a ma élőnél. A részleteket a 3. csoportról szólva mutatom majd be.

Az 1b. alcsoport címkéje: „a régens alakja változása okozza a struktúraváltozást”. Ezzel viszont már elvileg is baj van, ugyanis a példák már eleve nem felelnek meg neki.

A *csodál* ige mellett Hegedűs *vki vmin* → *vki vmit* változást jelez (2009: 94), vagyis a misszilisekben még határozó a vonzat, ma viszont tárgy. Nem világos azonban az, hogy a szerző mire gondol itt a régens alakja változásával kapcsolatban, hiszen a régensnek, azaz az igének az alakja változatlan. Hegedűs zárójelben odailleszti ugyan a *csodálkozik vki vmin* szerkezetet, s ezzel feltehetőleg arra céloz, hogy annak szerepe volt a vonzatváltozásban; csakhogy a *csodálkozik* egyszerűen más ige, mint a *csodál*, hiába annak a származéka. Ha Hegedűs analógiás hatásra gondol, akkor sem volna szabad azt írnia, hogy itt a régens alakja megváltozott; ráadásul szerintem nincs okunk azt feltételezni, hogy a *csodál* a *csodálkozik* megjelenése miatt vált tárgyas igévé. – Ami a szakirodalmat illeti, Hadrovics kiemeli, hogy „A *csodál* eredeti vonzata *valamin* vagy *valamiről* volt, de már korán tárggyal is állhatott” (1992: 294). A NySz. példái a kódexekből igazolják mind a határozós szerkesztésmód(ok)nak, mind a tárgyasnak a meglétét: „Es frater Bernald *czudaluala · ew nagy zepfegerewl*” (JókK. 18); „ees *chwdal uala azonees* hogh *onekij zawath érthene*” (PeerK. 69), ill.: „*kynek zeepfeegheet* Nap es hold *chodallyaak*” (ÉrdyK. 199). – A SzT. szócikkében nincs *csodál vmin* adat, a TMK.-ban sincs ilyen találat.

Részben hasonló ehhez az *elfeled* esete. Hegedűs – egy 1533-as misszilisadatot említve – *vki vmiről* → *vki vmit* változást jelez mellette, utalva az *elfeledkezik vki vmiről* szerkezetre (2009: 94). Ez egyrészt ugyanazért helytelen, mint a *csodál* : *csodálkozik* pár esetében: a két régens nem azonos egymással; másrészt úgy látszik, hogy a Hegedűs idézte levéladat hapax. A NySz. csak tárgyas szintagmát idéz; például: „legottan *el felede evnen magat · elfelete* az *ev kevnnyveyt* es” (DomK. 216). A TMK.-ban nincs *elfeled vmiről* találat, a MNSz.-hoz kapcsolódó *Mazsola* segédprogram sem vezet el ilyenhez.

Valamelyest emlékeztet a *csodál*-éra az „*imád Istent vki vmin / vki vmiért* → *vki*” (vö. *imádkozik vki vmiért*) (Hegedűs 2009: 94) változási képlet esete is, de nem vállalkozom az értékelésére, mivel Hegedűs nem teszi világossá a vonzatvesztéses, határozó nélküli szerkezet jelentését.

Egyáltalán nem értem, miért sorolja a szerző az 1b. ponthoz azokat a frazeológiai egységekhez kötődő eseteket, amelyeket a következő képletekkel szerepeltet: *éhhel hal* → *éhen hal*, *zálogon van* → *zálogban van*, *érte van* → *azon van* (Hegedűs 2009: 94). Szembetűnő ugyanis, hogy ezekben a régens alakja változatlan. – Az viszont igaz, hogy az *éhhel hal* elsődlegességét igazolja Kubinyi László cikke (1961), továbbá alátámasztják a NySz. és a SzT. adatai is. Érdekességképpen jegyzem meg, hogy a TMK. segítségével az *éhhel meghal* kapcsolatnak egyetlen adatára bukkantam egy 18. századi boszorkányperben. – A *zálogon van* : *zálogban van* párt illetően nem igazolható semmiféle elsődlegesség. A TMK. csupán 1-1 adatot mutat fel a 16. századi Nádasdy-levelezésből. – Az *érte van* : *azon van* szembenállás ügyében a NySz. példái (3: 938) alapján

nem látszik sem időbeli elsődlegesség, sem számbeli fölény; vö.: „Hogy az egy isten a három legyen, noha igen *vagy érötte* a sütő vassal, hogy megbizoniczad, az istennek ígéje soholt nem mondja”, ill.: „*Azon* *wagyok*, hogy zolgalathom vthan el ilyek”. Az *érte van* mindenesetre a TMK.-ból is kimutatható 5 16. századi és 1 17. századi adattal.

Az 1c. alcsoport címkéje: „a régens jelentésváltozása okozza a struktúráváltozást”. Ez azonban szintén félrevezető. Valójában ugyanis nem arról van szó, hogy a régens jelentésváltozása jár struktúráváltozással, hanem arról, hogy az ígének különféle jelentései vannak, s ezekhez más-más vonzatstruktúra tartozik.

Hegedűs a „*gondol* ’törődik’ *vki vmivel* → *vki vmi*’ és a „*tud* ’ért’ *vki vmihez* → *vki vmi*’ képleteket sorolja ide (2009: 94).

Hogy a *gondol* esetében tulajdonképpen miről van szó, azt a legjobban Forgács értekezése mutatja meg (1996: 188–189). Ő egyenesen két *gondol* címszót vesz fel: *gondol*¹ ’vmi van az eszében, fölbukkan a tudatában’ és *gondol*² ’törődik vkivel’; álljon itt egy-egy képviselőjük: „*Mit gondoltoc* tú bennëtec kèuès hütouèc” (MünchK. 22va), ill.: „*τ nē gondolj te valakickèl*” (MünchK. 28ra). Ez a kettősség (noha egy címszóhoz rendelve) szintén megvan a NySz. és a SzT. adataiban, jóval a kódexek kora után is. A TMK. az ige *vmivel* vonzatára összesen 13 találatot tartalmaz a 16–18. századból. A *Mazsola* pedig a *gondol vmivel* „keresőkérdésre” az MNSz.-ből 3022 találatot jelez, mivel azonban ez a program csak az együttállásokat figyeli, és a jelentések szelektálására nem képes, csupán hosszas ellenőrzéssel lehetne megállapítani, mennyi ebből a számunkra valóban hasznos adat. – Az mindenképpen tény marad, hogy kétféle struktúrával van dolgunk, nem pedig vonzatváltozással.

A *tud* ’ért’ mellett Forgácsnál (1996: 310–311) csak tárgyi vonzat szerepel, de nem szakértelemmel kapcsolatos jelentéssel. A SzT.-ban viszont (Hegedűs levéladatához hasonlóan) van példa a 16. századból a *tud* ’ért’ *vmihez* szerkezetre: „meegh Magar-orzagba Tanulta volt az perlest, Azert *Twd* Jllen Jgen *hozza*” (1570: SzT. 13: 592); hasonló adatok még a 19. századból is akadnak. Ugyanazon a lapon a hozzáértést jelentő szerkezetek tárgyias formában a 18. századból bukkannak fel: „*Deaksagot is tud*” (1733), „Szabó Ferenczné nem tiszta személy és *boszorkányságot tud*” (1745), „az Thoroczka Lakosak ... egyéb *munkát* az Bányaszszágon kívül nem *tudnak*” (1786). A NySz.-ban (3: 785) a *tud* ’ért’ *vmihez* szerkezetnek a 17. századból vannak példái. A TMK. viszont (némi jóindulattal idesorolva) csupán egy ilyen találatot ad egy 18. századi boszorkány-perből. – A SzT. adatait látva azt mondhatom, hogy Hegedűsnek bizonyos értelemben (bár aligha úgy, ahogy ő gondolta) akár igaza is lehet a *vmihez* → *vmit* változás feltételezésében, akkor viszont a képletet át kellene sorolni az 1a. alcsoportoz.

Hegedűs Attila 2. csoportjával szemben sok kifogásolnivaló akad. Állítása szerint a szerző itt a szabad határozók körében történt eltolódásokat gyűjtött össze, valójában azonban a bemutatott szerkezetek társasága a kötöttség szempontjából még jóindulattal kezelve is legfeljebb vegyesnek minősíthető. – A nagy számban jelenlévő partitivusi bővítmények kötött vagy szabad voltának megítélése nem könnyű; a leghelyesebb talán azt mondani, hogy átmeneti fokozatokat képviselnek a két pólus között (az átmenetiséghez vö. még Haader 1995: 547). Az is felvetődik, hogy a partitivusi határozó (legalábbis egyes esetekben) főnévi vonzatként értékelhető, a tárggyal való váltakozás lehetősége pedig a részelő határozó kötött jellegét erősíti. A partitivus kérdésére (adatokat is idézve) a 3a. csoportot tárgyalva még visszatérek. – Vannak olyan szerkezetek is a 2. csoportban,

amelyeknek a szerepeltetése nyilvánvaló következetlenség. Miért került ide például a *hall* és az *ír* alaptagú szintagma, ha a *beszél* és a *szól* alaptagú (helyesen) az 1a.-ban szerepel? Voltaképpen maga Hegedűs is leleplezi ezt a következetlenséget azzal, hogy a 3c.-ben együtt tárgyalja őket. – Elvi és módszertani szempontból érthetetlen, hogy ha a bővítmények tényleg szabadok volnának, akkor Hegedűs miért konkrét lexémához (régenshez) kötve tárgyalja őket.

Hegedűs Attila a 3. pontban nem újabb képletekkel toldja meg az első kettőben felsorakoztatottakat, hanem azt vizsgálja, „vannak-e olyan igecsoportok, amelyeknek a kiegészítései közös irányú elmozdulást mutatnak, és összeköthetők-e ezek valamely közös jelentésjeggyel” (2009: 97). Erre a kérdésre – maguknak az alcsoportoknak a felállítással (uo.) – igennel felel.

A 3a. alcsoport tagjait ezzel a változási képlettel egyesíti: *vki vmit (vmennyit) vmi**ben** → vki vmit (vmennyit) vmi**ből***. (A ragkülönbséget kiemelő szedésmód itt és a továbbiakban is tölem való – H. L.) A következő igék szerkezeteit mondja idetartozóknak: *ad, elad, elvesz, elvész, enged, hagy, küld, marad, megfogat, megöl, megtart, vesz* 'vásárol', *visz*. Közös jelentéselemként egy ellentétpárt jelöl meg: egyfelől az adást, megtartást, másfelől az elvételt, megszüntetést. Helyesen mutat rá arra, hogy a képlettel jelzett (általa feltételezett) változás a partitívus formájában nyilvánul meg. Azzal viszont nem értek egyet, hogy a határozó irányváltásában az általánosabból a konkrétabb felé forduló szemléletváltozást lát. Ha a feltételezett változás igaz (volna), akkor annak a lényege az „általánosabb → konkrétabb” helyett szerintem sokkal inkább a „statikusabb → dinamikusabb” elmozdulásban ragadható meg.

Kérdéses azonban, hogy a *-ben* típusú partitívus kronológiailag valóban elsődleges-e a *-ből* típusúhoz képest. Erre nézve nem adnak megfelelő útmutatást az egymásnak részben ellentmondó állítások a TNyt. szintagmatani fejezetében: „A korai ómagyarban leginkább a *-ban/-ben* raggal ellátott névszóval fejezték ki a részelő határozót. A *-ból/-ből* ragos megoldás csak később alakulhatott ki” (R. Hutás 1991: 654), illetve: „Általában elatívis, de a régi nyelvben inessívis határozót is használtak [ti. a partitívus kifejezésére]” (R. Hutás 1995: 250). Sokkal meggyőzőbbnek tartom ennél és Hegedűs feltevésénél Korompay Klára véleményét a névszóragozási fejezetből: „Részben már korszakunkban [ti. a kései ómagyarban] is, a nyelvi fejlődés későbbi szakaszaiban pedig különösen a *-ból/-ből* terjedésének lehetünk tanúi, a *-ban/-ben* rovására. Ez azonban nem okvetlenül jelenti azt, hogy a *-ból/-ből* ragos szerkezet fejlődéstörténetileg későbbi, mint amaz. Párhuzamos kialakulásuk talán nagyobb valószínűséggel jöhet számításba. – Szemléletileg a rész és az egész viszonyának kétféle megközelítését mutatják: a *-ban/-ben* a kettő összetartozását, a *-ból/-ből* pedig mintegy a résznek az egészből való kiválását érzékelteti” (Korompay 1992: 406).

A partitívus történetében szerintem sem *-ban/-ben* > *-ból/-ből* irányú változás figyelhető meg, hanem ezeknek a ragoknak a váltakozó használatát követően a *-ban/-ben* visszaszorulása. Hogy az utóbbi folyamatnak mikortól érzékelhető a megindulása, majd a kiteljesedése, az pontosabb felderítésre vár. A korábbi szakirodalom alapján a kérdést érintve ezt írtam az egyetemi tankönyvben: „a részleges tárgy *-ban/-ben* ragos alakja a 18. századra (vagy talán csak a század folyamán) háttérbe szorult” (Horváth 2003: 666). A TMK. munkálatainak résztvevőjeként az a benyomásom alakult ki, hogy ezt a folyamatot talán kissé közelebb kellene elhelyezni a mához, de ez ellenőrzésre vár. – Hadd

tegyek ezzel kapcsolatban egy általánosabb vonatkozású megjegyzést! Úgy vélem, hogy a nyelvtörténeti korpuszok építése igen alkalmas arra, hogy a kutatókat hozzásegítse bizonyos történeti pótkompetencia megszerzéséhez. Különösen fontosnak találok ezt az utánpótlásnevelés szempontjából. Jó példája ennek a TMK.-t készítő munkacsoportból Varga Mónika és az ezen a szegedi konferencián előadással is szereplő Mohay Zsuzsanna.

A TMK. mindenesetre bőven kínálja az adatokat a *-ban/-ben* ragos partitivusi bővítmény középmagyar kori alkalmazására. Ízelítőül itt csupán egyetlen példát idézek a korpuszból, a Hegedűs igeűjteményén kívül eső körből, Lobkowitz Poppel Éva 1640-ben írt leveléből: „vaygon ednéhány hetj hogy én semmit nem ettem, de az te küldötted *vizában* teghnap megh ettem két kis darabocskátt.” – A Hegedűs felsorolta igék közül pedig az *enged* melletti alakváltkozást szeretném szemléltetni, a SzT. 16. századi adataival: „Az vtan adot egy lewelet neky kybe 10 *fltot Engedet volt* Az vayda az *harminchadba*” (1573: SzT. 3: 195), ill.: „Az ado zedeok ... Zegenjeknek Niomorultaknak es betegeknek es egieb zwkeolkeodeoknek az *Adobol Engettenek*” (1582: uo.).

Igen valószínű, hogy a partitivusi bővítmények formája nem a konkrét szerkezeti alaptagok függvényében váltakozott, hanem általános, adott nyelvhasználókra és időszakra jellemző tendenciák figyelhetők meg. Ez kétségtelenül közelíti őket a szabad bővítményekhez, de önmagában ettől még nem szükségszerű azok közé sorolnunk őket.

A 3b. alcsoport tagjait egyesítő változási képlet ez: *vki (vkit) vmin* → *vki (vkit) vmire/vminek/vmitől/vmiről*. Az idesorolt igék: *fél, kér, kíván* ’követel’, *örül, tudakozik*. Közös jelentéselemként Hegedűs a bizonytalanságot és az ennek kielégítésére törekvést jelöli meg; ezzel nem értek egyet, az alcsoportot ennél heterogénebbnek látom. „Itt is egyféle konkretizálódási törekvést vélek felfedezni a változási irányban” – írja a szerző (2009: 97). Ehelyett szerintem itt is inkább „statikusabb → dinamikusabb” irányú szemléletváltásról lehetne beszélni.

Az *örül* ige esetében Hegedűs (még az 1a. pontban, 2009: 94) helyesen jelzi a *vki vmin* → *vki vminek* változást. Az ige szerkezeteinek története ugyan bonyolultabb ennél (vö. pl.: Hadrovics 1995: 47, 52; Forgács 1996: 272; Horváth 2003: 462, 2008: 113–114), de ez a lényegen nem változtat. – A szakirodalmi utalásokhoz csak azt teszem hozzá, hogy a TMK.-ban az *örül* mellett nagyjából azonos számban (5, ill. 6 adattal) jelentkezik az *-n* és a *-nak/-nek* ragos vonzat.

A *fél* megadott vonzatváltozási képlete: *vki vmin* → *vki vmitől* (l. 1a., Hegedűs 2009: 93). A tényleges kép azonban nem ilyen egyszerű. A források, a szakirodalomban idézett adatok (pl. Hadrovics 1995: 52–53) arra vallanak, hogy nem vonzatváltással, hanem érdekes megoszlást mutató váltakozással van dolgunk: az ómagyarban, majd a középmagyarban is a superessivusi vonzat az összetett mondatok utalószavaként volt jellemző, az egyszerű mondatokban viszont általában az ablativusi alak fordult elő. Egy példapár ennek szemléltetésére a SzT.-ből: „ew k. *felne azon*, hog az keth wayda ream zalanak Fogarast az raboknak zabadolasokert” (1542: SzT. 3: 833), ill.: „Bestye kuruaffi soha ne(m) *felek* a te *kardodtol*” (1568: SzT. 3: 832). – Érdekes, hogy mindezzel (leegyszerűsített képlete ellenére) láthatólag Hegedűs is tisztában van, hiszen ő is hoz a KLev.-ből a superessivusiakkal szemben *-tól* ragos ellenpéldát (uo.), a nyelvjárási vonzatokkal foglalkozó könyvében (2012: 21) pedig maga is említi a bővítvány alakját befolyásoló mellékmondatos szerkesztést. – A TMK.-ban 3 *fél* + *azon* szerkezet akad a 16. századból,

míg az ablativusi vonzatnak a középmagyar kor mindhárom évszázadából vannak adatai, összesen 23.

A *kér* ügyében Hegedűs (1a. pont, 2009: 93) *vki vkit vmin* → *vki vkit vmire* változást jelez. Alátámasztja ezt Hadrovics kommentárja: „A régi adatok tanúsága szerint a második vonzat az elsővel nem halad kezdettől fogva párhuzamosan, hanem idővel felváltja azt” (1995: 48). – Nekem úgy tűnik, hogy a NySz. adatai már a kódexek korából ingadozást mutatnak, sőt felvetődött bennem annak a gyanúja, hogy talán itt is olyan (a mellékmondatos szerkesztéssel összefüggő) megoszlás volt szokásban, mint a *fél* mellett. Óvatosságra int azonban az, hogy Haader Lea a grammatikafejezetében (1995: 528) a következő példapárt idézve (Hadrovicshoz és Hegedűshöz hasonlóan) vonzatváltást emlegetve: „kezdek ötlet *ahra kerni* : hoga a doktorsagot es fel venneie” (DebrK. 206). – A SzT. adatai középmagyar kori ingadozást tanúsítanak. A TMK. alapján készített statisztikám szintén: 22 *kér vmin* szerkezettel 17 *kér vmire* áll szemben. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a *vmin* adatainak mindegyike mellékmondatra utaló névmás, míg a *vmire* adatai között csak 3 utalószó akad. Lehet, hogy nem kell egészen elvetnem a szerkesztésmódi megoszlással kapcsolatos elképzelésemet?

A *kíván* ’követel’ mellett Hegedűs szerint (2. [!] pont, 2009: 95) *vki vmit vkin* → *vki vmit vkitől* vonzatváltozás történt. Ez azonban korántsem biztos. A Hegedűs idézte misszilisadathoz hasonló példával csak a SzT. szolgál: „minő képtelen, eröm és minden értékem felett való *sarcot kívánjanak rajtam*” (1662: SzT. 6: 1089). Egyébként a SzT.-ban is többnyire ablativusi a *kíván* bővítménye, a NySz.-ban, Simonyinál (1888: 254) és a TMK.-ban pedig nincs *kíván vmit vkin*.

A *tudakozik* vonzatának változási képlete Hegedűs szerint (1a. pont, 2009: 94) *vki vmin* → *vki vmiről*. A NySz. adatai között mindkétféle vonzatforma jelen van, de valamivel régebbinek és gyakoribbnak tűnik az *-n* ragos, ez tehát Hegedűs képlete mellett szól. Egy-egy a NySz. (3: 789) idézte példákból: „Mykron ember *azon tudakozyk*, ha halalus bynben vagyon awagy nem”, ill.: „a kic *én rólam* nem *tudakoznac vala*” (1562: Helt. ÚT. r4). Szintén Hegedűst támogatja R. Hutás Magdolna grammatikafejezetének (1995: 294) egy régi adata: „ygen gýakorta zent melegfegben eýeknekmýatta *tudakozykuala* zent fferencznek týtok *dolgyñ*” (JókK. 42). – A TMK.-ban nincs találat sem a *tudakozik vmin*, sem a *tudakozik vmiről* „kérdésre”.

A 3c. alcsoport képlete: *vki vmit vmi felől* → *vki vmit vmiről*. Igéi pedig ezek: *beszél, felel, hall, ír, szól, üzen*, valamint a *könyörög*, *vmi felől* → *vmi ért* változással. Hegedűs szerint ezek „mind a szólás, beszélés közös fogalomkörébe tartoznak” (2009: 97); az *ír* miatt inkább a közlés fogalomkörét említeném. Ha a képlet helyes, akkor a névutós szerkesztés helyébe ragos lép, és Hegedűs konkretizálódási folyamatot vél felfedezni. A jelentésváltozás jellegére vonatkozó elgondolás talán nem alaptalan, de mindenesetre vitatható.

Az alcsoport tagjainak a szemléljét azzal kezdem, hogy a *felel* szintagmájára nem illik a 3c. összefoglaló képlete, hiszen Hegedűs ezzel az igével kapcsolatban az 1a. pontban *vki vmi felől* → *vki vmiért* változást jelez (2009: 93). A szerzői szándéknak minden bizonnyal az 1a. alatti megoldás felel meg, így azt értékelem. (A jelentéstípust tekintve a szintagma így persze nem illik a 3c. alatti társai közé.) – A SzT. és a NySz. adatai támogatják Hegedűs változási képletét, és mellette szól az is, hogy Simonyi a *felel*

vmiért-re csak újmagyar adatokat hoz (1888: 433), míg a *felől* névutós szerkezetre korábbiakat is (1892: 136). A TMK.-ban egyikfajta megoldásra sincs találat. – Meglepett, hogy a *Mazsola* program segítségével az MNSz.-ben is ráakadtam a régi vonzatformának egy képviselőjére: „Ugyanis az adásvételi szerződés aláírása után már az új tulajdonos *felel* a gépkocsi eredete *felől*” (1999: Magyar Nemzet).

A *hall* Hegedüs-féle változási képlete (2. [!] pont, 2009: 95): *vki vmit vki felől* → *vki vmit vki ről*. Ezt a szakirodalmi összkép igazolni látszik. Simonyi (1888: 268) és Hadrovics (1995: 45) a *vkihez* vonzatforma elsőbbségét jelzi a két említetthez képest. A NySz.-ban *vkiről* forma nincs. A SzT.-ban sem találtam ilyet, *felől* névutósat viszont igen: „*Meggiesi Boldisarne feleol halluk* hogi igi zol vala Zekel Janosnak Molnar Gaspar” (1592: SzT. 4: 979). – Elgondolkoztató viszont az, hogy az ÓmK.-ban csak a ragos alak van jelen, bár az is mindössze 2 adattal. Ezek egyikét idézem: „*kyket zent fferenczrewl hallottuala*” (JókK. 37). – A TMK.-ban a *felől* névutójú vonzatnak 66 adata van, míg a *-ról/-ről* ragosnak csupán 7, az utóbbiak mindegyike a 18. századból. Ezzel kapcsolatban ismét érinteni szeretném a pótkompetencia kérdését. Hegedüs 2008-as előadását hallgatva ösztönösen tiltakoztam magamban a *felől* névutós vonzat elsőbbsége ellen, egyszerűen valószínűtlennek éreztem. A TMK. munkálatai során szerzett tapasztalataim azonban meggyőztek arról, hogy (legalábbis az arányokat illetően) tévedtem, és a statisztikai felméréskor már nem lepődtem meg a névutós forma hatalmas fölényén. Lehetőséges persze az is, hogy a TMK.-ban mért arány nem jellemző a középmagyar kor minden szövegtípusára, hanem inkább műfajspecifikus. – Az MNSz.-ben már természetesen a *vmiről* van óriási többségben, de (a *Mazsola* segítségével) még idézhető a névutós megoldás is: „*Hallott talán valami csacskaságot az én uram felől?*” (Tamási Árontól, sajnós egy kései, 1987-es kiadásból).

A *beszél* vonzatváltását Hegedüs (1a. pont, 2009: 93) *vki vmi felől* → *vki vmiről* képlettel jelzi. Ennek az iránynak a feltételezését a szakirodalomból csupán az támogatja, hogy Simonyi (1888: 151) a *vmiről*-re csak 19. századi példát közöl, a *felől*-re viszont középmagyarokat (1892: 138). Ezzel szemben az ÓmK. csak a ragos formára jelez 8 találatot, valamennyit a JókK.-ból. R. Hutás Magdolna grammatikafejezete (1995: 295) is onnan idéz *-ről* ragos vonzatot: „*kyk ystenrewl bezelnekuala*” (JókK. 135). Sem a SzT.-ban, sem a NySz.-ban nem látok *felől* névutós adatot. – A TMK. 8 *felől* névutós leletének mindegyike 18. századi boszorkányperekből való, velük szemben a 16. és 18. századból összesen 5 *vmiről* típusú vonzat áll, levelekből és perekből vegyesen. A *hall* esetéhez hasonlóan az arány műfaji szempontból itt is tanulságos. – Az MNSz.-ben a *Mazsola* már csak 2 *felől* névutós adatnak visz a nyomára, rengeteg *-ról/-ről* ragossal szemben.

Az *ír* melletti változási képlet Hegedüs szerint (2. [!] pont, 2009: 95) ez: *vki vmit vki felől* → *vki vmit vkiről*. A forrásokból kirajzolódó összkép kissé vegyes, de sokkal inkább a feltételezett változási irány ellen szól, mint mellette. – Az ÓmK.-ban 5 *-ról/-ről* ragos formát találunk, *felől* névutósat egyet sem. Grammatikafejezetében (1995: 545) Haader Lea is *-ról*-os alakot idéz: „*kyt ez may napon yr rola*, my leegen az ygaz es hamyff elkeweess” (ÉrdyK. 525). A SzT.-ban ingadozás tapasztalható, valamelyest Simonyinál is (1888: 151, ill. 1892: 139), a NySz.-ban viszont nem találok *felől* névutós adatot. A TMK.-ban mindkét vonzatnak bőven vannak adatai, de (talán a műfajra jellemzően, 54 : 37 arányban) a *felől* van többségben.

A *szól* Hegedüs-féle képlete (1. pont, 2009: 94): *vki vmi felől* → *vki vmiről*. Ezt az irányt a szakirodalom összképe nem igazolja. – Grammatikafejezetében (1995: 295) R. Hutás Magdolna *-ról* ragos alakot idéz: „Immar edeala *zol* mí *a'tanc* zent bernardinus ez atkozot *ragalmaffagrol'*” (GuaryK. 21). A NySz. példái a *vmiről* elsődlegességét és számbeli fölényét mutatják, Simonyi (1888: 151, ill. 1892: 138) és a SzT. adatai sem mondanak ennek ellent. – A TMK.-ban 5 találat van a *felől* névutós, 6 pedig a *-ról/-ről* ragos vonzatra; a csekély számú adatból persze messzemenő következtetést nem lehet levonni, de érdekes egyéni, illetőleg regionális különbségre mutatnak: a Telegdyek levelezésében a névutós, míg a Nádasdyakéban a ragos vonzat használatos. – Szintén érdekesség, hogy a *Mazsola* segítségével a *felől* vonzatnak még az MNSz.-ből is kimutatható 4 adata.

Az *üzen* ige mellett Hegedüs (2. [!] pont, 2009: 96) a *vki (vmit) vmi felől* → *vki vmit vmiről* képletet adja meg. A helyességének megítéléséhez túl kevés a szakirodalomból ismert adat. A TMK.-ban a *felől* névutó 5 példája áll a *-ról/-ről* rag 2 adatával szemben.

A *könyörög* alaptag mellett a Hegedüs-féle változási képlet (2. [!] pont, 2009: 95): *vki vkinek vmi felől* → *vki vkinek vmiért*. Erről sem merek ítélni, mivel az átnézett forrásokban túlságosan kevés az olyan struktúra, amely pontosan megfelel a képletekben szereplőknek. A TMK.-ban a *felől* névutókat és az *-ért* ragosat is 1-1 adat képviseli.

A 3d. alcsoport tagjait egyesítő képlet: *vki vmit vmin* → *vki vmit vmiért/vmennyiért*. A közös jelentésjegy a vásárlás, megszerzés, illetőleg ennek az ellentéte. Hegedüs itt is konkretizálódási folyamatot említ; szerintem egyéni megítélés kérdése, hogy egyetértünk-e vele.

A szerző négy igét sorol ehhez az alcsoporthoz. Közülük az *elad*, a *hoz* és a *kiad* esetében a megvizsgált források alapján nem lehet megítélni a képlet helyességét.

A *vesz* 'vásárol' összképe talán inkább támogatja a Hegedüs-féle képletet. Simonyi (1888: 181) régi példát csak a *vesz vmin*-re hoz, a *vmiért*-re újabbakat közöl. Megemlíti még az erdélyi *vmivel* vonzatot is; erre régi adatként vö. Forgács által (1996: 325) idézve: „Tanal. tazuā ke *veuec azockal* [ti. a harminc ezüstpénzzel – Forgács megjegyzése] eg fazokalnac *foldēt žazādokocnac tēmetefeczē*” (MünchK. 34ra). – Csupán érdekességképpen (és írásom lektorának megjegyzése nyomán) említem meg, hogy a *vesz vmit vmin* szerkezet máig megőrződött egy közismert gyerekdalban: „*En elmentem a vásárba fél pénzzel, / Tyúkot (/csirkét/ludat/disznót/stb.-t) vettem a vásárba' fél pénzen*”.

A 3e. alcsoport tagjait Hegedüs ezzel a változási képlettel fogja össze: *vki (vkit) vmihez* → *vki (vmit) vmire*. A *kész*, *oktat*, *tanít* alaptagokat sorolja itt fel, az elsőt azonban tévedésből, hiszen nem ige. Közös jelentésjegyként a közelítést említi, és ezzel összefüggésben a konkretizálódás jelének tartja azt, hogy a vonzatban a tágabb külső helyviszony ragját a szorosabbé váltja fel.

A Hegedüs-féle változási képlettel szemben Hadrovics meglátását (1995: 46) tartom találónak. Ő arra hívja fel a figyelmet, hogy az *oktat* és a *tanít* esetében „A *vmihez* vonzat konkrét jelentésű szóval inkább a 'szoktat' jelentést adja az igének”: „hogy *ötet hozzá* (= magához) *tanítanája*, és *kezéhez* *fiát oktatnája*” (KerGyül. 160). A *vmire* használati körét pedig példáiból kitetszően általánosabbnak, tágabbnak tartja: „*kj tanitoth tegedeth ez ordongossegekre*” (KrisztL. 21), „mýnden regulay *erkechre tegedet thaneitottalak*” (PéldK. 17). A Hegedüs jelezte irány ellen szól a Forgács által (1996: 297) idézett korai kódexadat is: „*7 iftēn^c utaza igallaggal taneitaz³*” (MünchK. 27vb). A NySz., a

SzT., valamint Simonyi (1888: 157, 270) adatai megerősítik Hadrovics megfigyelését, Hegedűs elképzelésének pedig ellene szólnak. – Az ÓmK. a két ige szerkezetei közül csak a *tanít-éira* tartalmaz adatokat: a *vmihez* vonzatra 1-et, a *vmire* vonzatra pedig 4-et. – A TMK.-ban az *oktat* szerkezeteire nincs adat. A *tanít* mellett a *vmihez* 1 adattal fordul elő Károlyi Sándor 18. századi levelezésében, 'szoktat' jelentéssel. Ezzel szemben a *-ra/-re* vonzatra összesen 31 találat akad. – A *Mazsola* az *oktat vkit vmihez* és a *tanít vkit vmihez* „kérdésre” az MNSz.-ből 11, illetve 25 találatot jelez, de az ellenőrzéskor sajnos ezek egyike sem bizonyult megfelelőnek.

A 3e. alcsoporthoz kapcsolja Hegedűs még a *bízik* igét is, megjegyezve, hogy mellette *vki vkihez* → *vki vmiben* irányú az átalakulás (2009: 97, l. még az 1a. alcsoportot: 2009: 93). A részletezést mellőzve csak annyit jegyzek meg, hogy ezt a változási irányt Simonyi (1888: 85, 90, 274), R. Hutás (1976) és Hadrovics (1995: 31–32, 42–43) vizsgálatai egyáltalán nem erősítik meg.

3. Összegzés

Előadásomban és annak írott változatában nem térhettem ki a Hegedűs Attila gyűjteményében szereplő összes szerkezet történetére, de úgy vélem, hogy a fontosabb típusok mindegyikével foglalkoztam. Megállapítottam, hogy Hegedűs elemzésében a bővítmények osztályozásának is vannak vitatható, sőt hibás részletei. A látszat diktálta relatív kronológia pedig gyakran bizonyult tévesnek a más forrásokkal és a szakirodalommal való szembesítés elmulasztása miatt. Mindebből adódóan a Hegedűs-tanulmány általánosabb, elméleti következtetéseit sem tekinthetjük meggyőzőnek.

Elemzésem néhány részlete felvetette annak a lehetőségét, hogy a vonzatváltozatok történetében az eddig sejtettnél nagyobb szerep juthatott műfaji tényezőknek.

Remélem, vizsgálatom mind egészében, mind részleteiben igazolta, hogy a régi vonzatok nem mindig, nem feltétlenül vénebbek ma is élő riválisaiknál.

FORRÁSOK

- DebrK. = Abaffy Csilla – Reményi Andrea – Madas Edit kiad. 1997: *Debreceni kódex. 1519. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel* = *Régi Magyar Kódexek* **21**, Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- DomK. = Komlóssy Gyöngyi kiad. 1990: *Domonkos-kódex. 1517. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel* = *Régi Magyar Kódexek* **9**, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- DöbrK. = Abaffy Csilla – T. Szabó Csilla kiad. 1995: *Döbrentei-kódex. 1508. Halábori Bertalan keze írásával. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel* = *Régi Magyar Kódexek* **19**, Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- ÉrdyK. = Volf György kiad. 1876: *Érdy-kódex* = *Nyelvemléktár* **IV–V**, Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala.
- GuaryK. = Szabó Dénes kiad. 1944: *Guary-kódex* = *Codices Hungarici* **III**, Budapest, MTA.

- JókK. = P. Balázs János kiad. 1981: *Jókai-kódex. XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője = Codices Hungarici VIII*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KLev. = Hegedűs Attila – Papp Lajos szerk. 1991: *Középkori leveleink (1541-ig) = Régi Magyar Levéltár I*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- KrisztL. = Vekerdy Lilla kiad. 1988: *Krisztina-legenda. XVI. század eleje. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel = Régi Magyar Kódexek 7*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- MNSz. = *Magyar nemzeti szövegtár (+ Mazsola)*: <http://corpus.nytud.hu> (Letöltések: 2014. március.)
- MünchK. = Nyíri Antal szerk. 1971: *A Münchener kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt = Codices Hungarici VII*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond szerk. 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár I–III*, Budapest, Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.
- ÓmK. = *A Magyar generatív történeti szintaxis ómagyar korpusza*: omagyarkorpusz.nytud.hu (Letöltések: 2014. március.)
- PeerK. = Kacsokovics-Reményi Andrea – Oszkó Beatrix kiad. 2000: *Peer-kódex. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel = Régi Magyar Kódexek 25*, Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- PéldK. = Bognár András – Levárdy Ferenc kiad. 1960: *Példák könyve. 1510. Hasonmás és kritikai szövegkiadás = Codices Hungarici IV*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SzT. = Szabó T. Attila – Vámszer Márta – Kósa Ferenc – Fazakas Emese főszerk. 1975–2009: *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XIII*, Bukarest – Budapest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó – Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- TMK. = *Morfológiailag elemzett nyelvtörténeti korpusz a magánéleti nyelvhasználat köréből*: tmk.nytud.hu (Letöltések: 2014. március.)

HIVATKOZÁSOK

- É. Kiss Katalin szerk. 2014: *Magyar generatív történeti mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Forgács Tamás 1996: *A valenciaelmélet nyelvtörténeti alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdései (a Münchener Kódex Máté-evangéliumából készített igezótárral szemlélve) = Studia Uralo-Altaica Supplementum 5*, Szeged.
- Forgács Tamás 1999: Bóvítványok grammatikalizálódásának és lexikalizálódásának kérdései az igevalencia szemszögéből, in Büky László – Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I: Magyar és finnugor mondattörténet*, Szeged, József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 23–44.
- Haader Lea 1995: Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok, in *TNyt. II/2*, 506–665.
- Hadrovics László 1992: *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincs-vizsgálat*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hadrovics László 1995: *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Hegedűs Attila 2009: Igevonat-változások vizsgálata misszilisek segítségével, in Korompay Klára – Terbe Erika – C. Vladár Zsuzsa – Zsilinszky Éva szerk.: *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* **229**, Budapest, 91–99.
- Hegedűs Attila 2012: *A vonzatosság a magyar nyelvjárásokban = A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai* **8**, Budapest – Piliscsaba, Szent István Társulat.
- Horváth László 2003: Szószerkezet-történet, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris Kiadó, 234–250, 430–482, 663–673, 757–769, 831–837.
- Horváth László 2008: Vonatok és változások az igei szerkezetekben, in Haader Lea – Horváth László szerk.: *Tanulmányok a középmagyar kor mondattana köréből = Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához* **89**, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 110–119.
- R. Hutás Magdolna 1976: A *bízik* ige kötött bővítményeinek történetéről, *Magyar Nyelv* **72**, 293–300.
- R. Hutás Magdolna 1991: Az igei szerkezetek, Az igenévi szerkezetek, in *TNYt.* **I**, 649–675.
- R. Hutás Magdolna 1995: Az igei szerkezetek, Az igenévi szerkezetek, in *TNYt.* **II/2**, 247–328.
- Komlósy András 1992: Régensek és vonatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Korompay Klára 1992: A névszóragozás, in *TNYt.* **II/1**, 355–410.
- Kubinyi László 1961: Egy szókapcsolat történetének tanulságai, *Magyar Nyelv* **57**, 46–53.
- H. Molnár Ilona 1969: Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **6**, 229–270.
- Simonyi Zsigmond 1888–1892: *A magyar határozók I–II*, Budapest, MTA.
- TNYt. I. = Benkő Loránd főszerk., E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre szerk. 1991: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TNYt. II/1. = Benkő Loránd főszerk., E. Abaffy Erzsébet szerk. 1992: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TNYt. II/2. = Benkő Loránd főszerk., Rácz Endre szerk. 1995: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zimányi Árpád 2006: Változó vonatok, *Édes Anyanyelvünk* **28/3**, 6.